

Rusko a jeho vnímání Spojených států

Tato stat' se věnuje otázce, kterou ruská zahraniční politika řeší již od rozpadu Sovětského svazu: Zůstávají Spojené státy největší vnější hrozbou pro ruskou bezpečnost? Po celou dobu trvání studené války byla odpověď na tuto otázku poměrně jednoznačná: Jak v očích vládnoucí elity, tak i ve vnímání veřejnosti byly největším protivníkem a zároveň hrozbou pro existenci Sovětského svazu Spojené státy americké.

PETR KRATOCHVÍL

Po skončení studené války tento obraz znamenal celou řadu proměn. Obvykle to byla vládnoucí elita, nebo dokonce sám prezident, kdo se pokoušel o vytvoření jiného vztahu ke Spojeným státům. Jelcinova snaha se nám s odstupem času zdá v tomto ohledu víceméně neúspěšná, větší naděje byly (a jsou) vkládány do Putinova přiklonu k Západu. Avšak jak ukazují průzkumy veřejného mínění, vnímání Spojených států se v očích prostých Rusů nijak výrazně nezměnilo ani po této často velmi dramaticky popisované změně.

Pokus první: Jelcinova cesta od strategického partnerství ke studenému míru

V prvním období po vzniku samostatného Ruska USA rozhodně nebyly považovány za největší hrozbu – ba právě naopak. Hovořilo se o „velkém americko-ruském geopolitickém partnerství,⁽¹⁾“ a ruské elity, které usilovaly o vytvoření příznivé startovní pozice pro nový stát, snily o americko-ruském kondominiumu, jež by respektovalo jak ruské, tak i americké zájmy. Již v tomto období však můžeme hledat příčiny pozdějších rozporů, vyvrcholivších až tzv. „studeným mírem“ během rozšiřování NATO⁽²⁾ a leteckých útoků NATO v Kosovu. Obě strany totiž již v tomto prvním období měly zcela jiné představy o budoucím uspořádání světa a zároveň se domnívaly, že druhá strana tyto jejich představy sdílí.⁽³⁾

Postupnou proměnu ruské představy o vztahu k USA lze velmi výstižně shrnout v několika bodech, které demonstrují snižující se důvěru Ruska k jediné světové supervelmoci.

- Prvním výrazným impulsem, který oťásl ruskou představou o strategickém partnerství Ruska a USA, byly úvahy o rozšíření NATO, které se začínají častěji objevovat od roku 1993. Od roku 1994 a ještě výrazněji po zveřejnění studie o rozšíření

NATO v roce 1995⁽⁴⁾ se tyto úvahy přesunuly z roviny „zda“ do roviny „kdy“.

Odradem vyostřování ruské pozice (tj. pozice vlády i populace) vůči USA bylo postupné oslabování pozice prozápadního ministra zahraničí A. Kozyreva, zejména po horkém ruském podzimu roku 1993, kdy ruskou zahraniční politiku začali výrazně ovlivňovat představitelé silových ministerstev. Jakkoliv mohl Jelcin původně usilovat o přesvědčení ruského obyvatelstva o prospěšnosti, ba nezbytnosti spolupráce s USA, existence NATO (či dokonce jeho rozšiřování) byla v očích ruské veřejnosti i nadále vnímána jako relikv studené války.

Souběh úvah o rozšiřování Severoatlantické aliance společně s nástupem siloviků se odrazil i v nové Vojenské doktríně Ruské federace.⁽⁵⁾ Doktrína proto uvádí jako jeden ze „základních existujících či potenciálních zdrojů vojenské hrozby pro Ruskou federaci“ „expanzi vojenských bloků a aliancí ke škodě vojenské bezpečnosti Ruské federace.“⁽⁶⁾

- Druhým stupněm ochlazování vzájemných vztahů bylo formalizování antagonističtějšího kursu vůči USA, jehož se Rusko dočkalo za Jevgenije Primakova, který nahradil ve funkci Andreje Kozyreva. Ačkoliv měl Primakov stejný cíl jako Kozyrev – tedy udržení, respektive potvrzení velmocenského statusu Ruska, zvolil nový ministr zcela jinou strategii než jeho předchůdce – místo spolupráce s USA (anebo alespoň pokusů o ni) se rozhodl pro výraznou opozici vůči snaze USA vytvořit unipolární svět. Spolupráci se Západem nebylo možné obhájit ani před veřejností – obzvláště s ohledem na vznik divokého kapitalismu v Rusku, který spolupráci se Západem v očích nejširší veřejnosti zcela zdiskreditoval.

Nově zvolený kurz, který se zanedlouho stal leitmotivem celé ruské zahraniční politiky, dobře vystihuje i Koncepce národní bezpečnosti z roku 1997.⁽⁷⁾ Spojené státy v ní sice nejsou přímo jmenovány, ale koncepcí hovoří o „silných, opakovaných sna-

hách o vytvoření struktury mezinárodních vztahů založené na jednostranných řešeních klíčových problémů světové politiky, a to včetně řešení vojensko-silových.“⁽⁸⁾

Oproti vojenské doktríně z roku 1993 také v koncepci výrazně stoupla nedůvěra vůči NATO, jeho rozšíření na východ je vnímáno jako nezpochybnitelná hrozba pro ruskou národní bezpečnost – a to o to silněji, že bezpečnostní mechanismy jako OSN nebo OBSE jsou podle koncepcie nedostatečně efektivní.

Negativní vnímání NATO (a USA) potvrdily i v té době prováděné průzkumy veřejného mínění. Na jaře roku 1997 se více než polovina Rusů domnívala, že rozšiřování Aliance zvyšuje ohrožení země. O dva roky se podíl takto smýšlejících zvýšil dokonce na téměř dvě třetiny.⁽⁹⁾

- Událostí, která se stala skutečným katalyzátorem nahromaděné nedůvěry, byla krize v Kosovu. Neshody mezi Ruskem a západními zeměmi v oblasti Balkánu nebyly ničím novým, nicméně nálety Aliance v Kosovu tyto spory uvedly do zcela jiného kontextu. A to tím spíše, že nálety začaly jen několik málo dní po oficiálním vstupu tří nových zemí do NATO. Tím jako by byla potvrzena ruská představa o ucelené agresivní strategii Spojených států, směřující k ovládnutí (nejen) Evropy.⁽¹⁰⁾

Obecně byla akce Aliance interpretována jako pokusný balónek, kterým si NATO chce otestovat možnost zásahů „out of area“. Paralela se situací s Čečenskem se zdála být tak očividná, že si Rusové kladli otázku, zda ztířejším cílem náletů Aliance nemůže být právě Rusko – a to o to více, že takový katastrofický scénář byl patřičně zdůrazňován ruskými silovíky a zčásti i médií. Humanitární aspekt kosovské kampaně byl buď zcela opomíjen, interpretován jako průhledná záminka, anebo byl zmiňován pouze v kontextu obviňování Moskvy z porušování lidských práv v Čečensku. Nelze se proto divit, že v tomto období vnímalo zhruba 70 procent Rusů vojenskou operaci NATO v Jugoslávii jako přímou hrozbu.⁽¹¹⁾

Vzednutí antiamerikanismu napříč ruskou společností se odrazilo i v nové vojenské doktríně z roku 2000. Přestože byla přijata až po prezidentských volbách v březnu 2000, Putinův vliv se v ní odrazil pouze minimálně a doktrína byla utvářena pod vlivem silových resortů (zejména ministerstva obrany). Návrh doktríny byl totiž uveřejněn již na podzim roku 1999. Doktrína konstatuje, že „destabilizující vliv na vojensko-politickou situaci mají pokusy oslabit (ignorovat) existující mechanismy zajištění mezinárodní bezpečnosti (především OSN a OBSE); využití vojenských, silových akcí jako „humanitární intervence“ bez mandátu Rady bezpečnosti OSN, navzdory obecným principům a normám mezinárodního práva.“⁽¹²⁾ Celkově však doktrína překvapivě střídme prohlašuje, že hrozba přímého vojenského útoku proti Rusku nebo jeho spojeným státem.

Nová doktrína je významná ještě z jednoho důvodu: Mnohem výrazněji než v před-

chozích dokumentech podobného charakteru se v ní hovoří o nové hrozbě: Konflikty po velké části jižní hranice Ruska či v bývalých sovětských svazových republikách na jih od Ruska velmi nevybíravým způsobem upozorňovaly Rusko na fakt, že snad nikoliv NATO, ale náboženský fundamentalismus a terorismus může být do budoucna nepřítelem číslo jedna.

Putin, který právě na nebezpečí, jež Rusku z jihu hrozilo, založil svůj politický úspěch, se nemohl k tomuto faktoru stavět hluchým. Úvaha, že tento jeho postoj by mohl být v budoucnu důvodem pro přehodnocení sílícího ruského antiamerikanismu, by se však v té době jevila ještě jako poměrně odvážná. Celkově tak doktrína jednoznačně zrcadlí nástup studeného míru ve vztazích mezi Ruskem a Spojenými státy, které jsou – byť ne jmenovitě – považovány za hlavní zdroj nebezpečí, které zvenjšku Rusku hrozí.

Pokus druhý: Putinův obrát na Západ

Přestože napětí mezi Aliancí a Ruskem začalo poměrně rychle po ukončení kosovské operace opadat a hodnocení USA se během několika měsíců vrátilo téměř k předkosovskému normálu (viz tabulka 1), vztah Ruska, a zejména ruské veřejnosti k USA zůstával i nadále rozporuplný.

Tabulka 1 Jaký je váš celkový vztah k USA? (v %)

datum výzkumu	listopad 1991	prosinec 1996	březen 1997	prosinec 1998	březen 1999	květen 1999	srpen 1999	září 1999
dobry	70	67	71	67	39	32	49	61
špatny	9	23	19	23	49	54	32	24
bez odpovědi	21	10	10	10	12	15	19	15

Pramen: Jablko, VCIOM, 12.–15. 11. 1999, http://www.yabloko.ru/News/VTSIOM/press_162.html

Tento rozpor se naplno projevil po Putinově obrátu na Západ, jehož nejvýraznějším projevem byly Putinovy aktivity po teroristických útocích z podzimu 2001. Není třeba znovu podrobně rozebírat, že Putin byl prvním zahraničním státníkem, který po útocích hovořil s prezidentem Bushem. Mnohem důležitější je skutečnost, že Putin krátce po útocích prohlásil, že USA a Rusko „nyní mají společného nepřítele a tím nepřítelem je mezinárodní terorismus“.¹³⁾

Značné množství analytiků se domnívá, že Rusku se otevřela jedinečná šance, jak z dosavadního soupeře učinit partnera, a zároveň Rusko definitivně zapojit do atlantického prostoru.¹⁴⁾ S odstupem dvou let od září 2001 však dospíváme k mnohem méně radikálnímu závěru.

Putinův krok, často považovaný za strategické rozhodnutí, jímž se Rusko rozhodlo jít na Západ, se dnes jeví spíše jako taktický krok. Postupné narůstání hrozby separatismu a teroristických útoků na jihu země i v jejím centru vytlačilo z pozice největší hrozby Spojené státy. To potvrzuje jak postupné zvyšování důrazu kladeného na ne-

bezpečí terorismu ve výše uvedených doktrínách, tak i úvahy o nové doktríně národní bezpečnosti, která se má soustředit především na nebezpečí mezinárodního terorismu a lokálních konfliktů na jižních hranicích Ruska.¹⁵⁾

Druhým faktem, který potvrzuje spíše taktický charakter ruského příklonu k Západu, je i navýsost pravděpodobný Putinův předpoklad, že Západ – po konfrontaci s terorismem v samém centru USA – bude mírněji posuzovat ruské angažmá v Čečensku. Takový předpoklad se ukázal jako veskrze správný. Přestože mluvčí prezidenta Bushe Ari Fleischer jakoukoli změnu postoje USA ve vztahu k čečenské problematice popřel,¹⁶⁾ kritika ruského postupu se výrazně snížila, a to nejen ze strany USA, ale i mnohých významných evropských zemí.¹⁷⁾

Fakt, že teroristické hrozby jsou považovány za větší nebezpečí než politika Spojených států,¹⁸⁾ ale ještě neznamená, že budou zahraničněpolitické aktivity USA hodnoceny výrazně pozitivněji než dosud. Nesoulad mezi podporou ruské vládnoucí elity i obyvatelstva pro spolupráci se Západem (USA) a odpor vůči postupu Spojených států v Iráku i vůči politice USA obecně je tak třetím momentem, který protirečí domněnce o trvalém spolenectví Ruska a Spojených států.

Jak konkrétně se projevuje rozpor mezi podporou zahraniční politiky prezidenta

Na druhé straně na otázku, zda si „Spojené státy zasloužily, aby na vlastní kůži poznaly, jak se cítili lidé během bombardování v Hirošimě a Nagasaki, Iráku a Jugoslávii“, odpověděla polovina Rusů jak v roce 2001, tak i v roce následujícím kladně.²¹⁾ Již ze samotné nekorektní formulace otázky je zřejmé, že se Spojené státy obzvláštní přízni u ruského obyvatelstva neteší.

Ochlazení do vzájemných vztahů přinesl i již zmíněný konflikt v Iráku. Pokud srovnáme operaci v Afghánistánu, při níž velká část ruské elity i veřejnosti Spojené státy podporovaly, s válkou v Iráku, zjišťujeme, že více než čtyři pětiny Rusů nesouhlasily s americkou operací v Iráku, a téměř 90 procent ji dokonce považovalo za protiprávní.²²⁾ Ještě výmluvnější je fakt, že zatímco 46 procent Rusů nevyjadřovalo sympatie v iráckém konfliktu pro tu ani onu stranu, pouze 5 procent podporovalo USA, ale 45 procent (sic!) vyjadřovalo svou podporu Iráku.²³⁾ 74 procent Rusů přálo Spojeným státům v Iráku neúspěch.²⁴⁾ Celková podpora USA ze strany Rusů poklesla v době začátku války v Iráku na minimum od září 2001 (viz tabulka 2). V současné době se opět dostává podpora USA na dlouhodobý normál.²⁵⁾

Celkový závěr plynoucí z této stručné analýzy ruského vnímání Spojených států je tedy poněkud provokativní, neboť zpochybňuje zažitý konsenzus o strategickém vztahu mezi USA a Ruskem. Kroky ruské administrativy v poslední době, zejména její nesouhlas s válkou v Iráku, jasně demonstrují značná omezení rusko-amerického vztahu. Rusko-americké partnerství je proto třeba chápat jako taktický vztah či přinejlepším jako *pokus* o strategické partnerství, jehož trvanlivost nelze dlouhodobě zaručit.

Průzkumy veřejného mínění navíc potvrzují, že USA (ač již nikoliv v pozici největší vnější hrozby, v níž byly nahrazeny „mezinárodním terorismem“) jsou velkou částí ruského obyvatelstva považovány za potenciální zdroj vojenského ohrožení Ruska. Deklarované sblížení obou zemí se tedy do vnímání USA v Rusku prozatím nijak výrazně nepromítlo.

Přesto má současný vztah Ruska a USA mnohem větší naději na úspěch, než tomu bylo během „romantického“ strategického partnerství v první polovině 90. let. Jednak proto, že si je Rusko vědomo své nesrovnatelně slabší pozice, a jednak proto, že exi-

Tabulka 2 Jaký je váš vztah k USA? (v %)

datum výzkumu	září 2001	leden 2002	březen 2002	září 2002	březen 2003
dobry	71	68	48	61	38
špatny	18	20	42	29	55
bez odpovědi	9	12	10	10	7

Pramen: Press-vypusk no. 9, 25. 3. 2003, Press-vypusk no9. 25. 3. 2003, VCIOM, <http://www.vciomanu/press/2003032500.html>

stence společného nepřítelů může alespoň zčásti otupit neshody v jiných oblastech vzájemných vztahů. Proto tedy nelze v delším časovém horizontu vznik opravdové spojenecké vazby mezi oběma zeměmi vyložit. To však bude vyžadovat jak hlubší proměnu ruské zahraniční politiky, tak i postupnou změnu vnímání USA ze strany nejširší veřejnosti. K dosažení tak dalekosáhlé změny, která se dotýká samotného jádra ruské identity, však nestačí jediná, byť sebevýznamnější událost, ale dlouhodobé úsilí o transformaci celého Ruska a jeho sebepojetí.²⁶⁾

kratochvil@iir.cz

¹⁾ Bakshi, J.: Russia's National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change. Strategic Analysis, č. 7, roč. 24, říjen 2000.

²⁾ Srov. např. Hart, G., Humphrey, G.: *Creating a Cold Peace by Expanding NATO*. 20. 3. 1998, <http://www.cato.org/dailys3-20-98.html>

³⁾ Výstižnou analýzu odlišného chápání vzájemného vztahu lze najít v Kremeňjuk, V. A. a kol.: *Rossija i SŠA posle „cholidnoj vojny“*. Moskva: Nauka, 1999.

⁴⁾ *Study on NATO Enlargement*. NATO basic texts, <http://www.nato.int/docu/basicctxt/enl901.htm>

⁵⁾ *The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation*. <http://russia.shaps.hawaii.edu/sekurity/russia-mil-doc.html>, část 2.1.: *The Russian Federation's Attitude to Armed Conflicts and the Utilization of the Russian Federation Armed Forces and Other Troops*. Nemůže zůstat nepovšimnuto, že závěrečná fáze práce na doktríně probíhala v říjnu a listopadu 1993 a shodovala se tedy časově s definitivním vypořádáním Jelcina s ruckisticko-chasbulatovskou opozicí.

⁶⁾ Ibid.

⁷⁾ Koncepce však klade důraz i na nutnost řešení vnitřních problémů Ruska. Přestože NATO zůstává hrozbou, pravděpodobnost globálního konfliktu je podle ní nízká. Naopak hrozí nebezpečí vypuknutí většího množství lokálních konfliktů. Hlavní hrozby doktrína tedy identifikuje především v nevojenské oblasti. (srov. *New security doctrine says main threat to Russia not military*. BBC News, 15. 12. 1997, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/monitoring/39696.stm>)

⁸⁾ *Koncepcija nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii*. Sovět bezpečnosti Rossijskoj Federacii, 1997, http://194.226.83.2/documents/decreel/1997_1300-1.html

⁹⁾ *Poll Shows Majority of Russians Afraid of NATO*. Interfax, 28. 5. 1999, <http://www.news-max.com/articles/?a=1999/6/7/95831>

¹⁰⁾ Srov. Torkunov, A.: *International Relations in the Post-Kosovo Context*. International Affairs: A Russian Journal, č.1, 2000, http://www.ciaonet.org/olj/iarj/iajr_00_01b.html

¹¹⁾ *Poll Shows Majority of Russians Afraid of NATO*. Interfax, 28. 5. 1999, <http://www.news-max.com/articles/?a=1999/6/7/95831>

¹²⁾ *Vojennaja doktrina Rossijskoj Federacii*. Ministerstvo inostrannych del Rossijskoj Federacii, <http://www.ln.mid.ru/nsosdoc.nsf/72650a607696e34d432569fa003a71dd/2a959a74cd7ed01f432569fb004872a3?OpenDocument>

¹³⁾ *Russia and Nato unite against international terrorism*. The Guardian, 13. 9. 2001.

¹⁴⁾ Z nejznámějších např. Trenin, D.: *Antiterro-rističeskaja operacija SŠA i vybor Rossiji*. Moskovskij centr Karnegi, <http://www.carnegie.ru/ru/print/31226-print.htm>; Rogov, S.: *Building an International Coalition and Integrating Russia into the West*. Global Security: Defining and Responding to the New Threats. Center for Strategic Decision Research, Strategic Decision Press, 2002.

¹⁵⁾ *Russia to update its national security doctrine*. Interfax, 30. 1. 2003, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/russia/242-3.cfm>

¹⁶⁾ *Russia: U.S. Says No Deal With Moscow*. Russia Weekly, 28. 9. 2001, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/russia/173.html#6>

¹⁷⁾ *Western Leaders Re-evaluate Their Stance on Chechen War*. Jamestown Foundation Monitor, 27. 9. 2001, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/russia/173.html#6>

¹⁸⁾ Mezi problémy, které jsou pro Rusko nejnebezpečnější, uvedli Rusové na třetím místě terorismus a na šestém situaci v Čečensku; teprve na dvanáctém místě se objevila „vojenská hrozba ze strany jiných zemí“. (*Problemy i ugrozy*. FOM, 16. 1. 2003, http://www.inerfax.ru/r/B/0/2.html?id_issue=5664207)

¹⁹⁾ *Rejting Putina po-prežněmu vysok i stabilen* - opros. Interfax, 16.10.2003,

²⁰⁾ *Russian Public Opinion 2002*. Moskva, VCIOM: 2003.

²¹⁾ Ibid.

²²⁾ *Press-vypusk no.9*. 25. 3. 2003, VCIOM, <http://www.vciom-a.ru/press/2003032500.html>

²³⁾ Ibid.

²⁴⁾ Ibid.

²⁵⁾ *Vizit V. Putina v SŠA. Opros naselenija*. FOM, http://bd.fom.ru/report/map/projects/dominant/dom0340/domt0340/domt0340_2/d034009

²⁶⁾ Zde se zmiňují o nutnosti transformace Ruska samotného, jelikož to je otázka, která souvisí s tématem této stati. Pokud bychom hovořili o Spojených státech, byla by nutnou podmínkou pro vybudování spojení mezi oběma zeměmi ochota takové dlouhodobé spojení vytvořit, což se při současném americkém pojetí spojení jako proměnlivých „koalic ochotných“ také nezdá příliš pravděpodobné.

